

op een verleidelijke, literaire weg, maar ons ook wil overtuigen van het belang van de mythos. Het fundamentalisme neemt de mythos voor logos, zo stelt hij. Over Hitler zegt hij dat die het mythische spreken heeft misbruikt. Maar wat bepaalt wannéer er sprake is van misbruik? Veel ideeën en tradities komen ter sprake, maar er is geen analyse die aangeeft hoe je ze samen kunt denken en waar ze uiteenlopen. Het boek veralgemeent, bijvoorbeeld wanneer het gaat over hét Westen, dé Verlichting,... Zo blijft het – in weerwil van de goede bedoelingen – zelf soms steken in een wij-zij-tegenstelling

en blijft de ander teveel een imaginaire ander, waarop wij onze voorstellingen projecteren van wat we allemaal graag gecorrigeerd zouden zien aan onze eigen traditie. De ontmoeting met andere culturen is inderdaad niet zozeer een zaak van argumenten en redeneringen. Maar de nadruk op de verbeelding mag niet doen vergeten dat er ook meer gewone ontmoetingen voor nodig zijn met concrete anderen in de praktijk van het dagelijkse samenleven, met alle moeilijkheden die daarbij oren.

Gertrude Schellens

Meer met minder

Paul Gerbrands e.a., *Tien miljoen mensen als duurzame bevolkingsomvang*, Damon Budel, 2006, 124 pp., ISBN 90 5573 719 4.

De Nederlandse Stichting De Club Van Tien Miljoen (CVTM) is één van de weinige West-Europese organisaties die 'overbevolking' opnieuw op de politieke agenda proberen te krijgen. Met een jaarlijkse mondiale aangroei van meer dan 70 miljoen mensen evolueert de wereldbevolking van de huidige 6,6 miljard naar een geschatte 9 miljard tegen het jaar 2050. Dat legt een enorme druk op maatschappijen en ecosystemen, en resulteert in een verdere drastische daling van de biodiversiteit en een verhoogd risico op schaarste aan water, voedsel, grond en energie. Met een bevolking van meer dan 16 miljoen mensen of 484 inwoners per km² is Nederland één van de dichtstbevolkte regio's ter wereld. De CVTM stelt terecht dat overbevolking niet alleen een probleem is van de arme landen en pleit voor een daling van de Nederlandse bevolking naar maximum 10 miljoen inwoners.

Tien miljoen mensen, het vierde en meest recente boek van CVTM, heeft als grote verdienste het heikele thema van de

overbevolking uit de taboesfeer te halen. De milieubeweging moet deze problematiek durven aankaarten, anders blijft het vechten tegen de bierkaai. Indien de bevolking blijft stijgen, zal het steeds lastiger worden om via milieuvriendelijke technologie of een vermindering van de materiële consumptie de ecologische voetafdruk van de mens te laten dalen tot onder het duurzame niveau. "Voor het terugdringen van de bevolkingsgroei wereldwijd staan twee wegen open: die van vrijwillige geboortebepanking of de traditionele weg van ziekten, hongersnood, oorlogen en genocide. Het eerste verdient uit ethisch oogpunt uiteraard de voorkeur." (p.30)

Tien auteurs van verschillende strekking – economen, historici, psychologen, een boscoloog en een theoloog – bespreken elk vanuit hun achtergrond het probleem van overbevolking. Deze aanpak laat toe om op een brede manier tegen het probleem aan te kijken, maar geeft minder plaats voor diepgravende analyse. Men zich afvragen of de aanpak soms niet te oppervlakkig is. Zo wordt er komaf gemaakt met het christendom en vooral de islam als zijnde "een totalitair stelsel [...] mijlenver verwijderd van een individualistisch en verlicht of tolerant denken." (p.18) (Al is het wel duidelijk

dat deze religies vaak grote gezinnen promoten en anticonceptiva afzweren.) Er worden wel vele interessante ideeën en denkpijlers besproken, gaande van het duurzaam nationaal inkomen (DNI), een indicator voor milieuduurzaamheid, tot problemen met volksvertegenwoordiging (des te meer mensen, des te meer kiezers één volksvertegenwoordiger moet vertegenwoordigen). Het probleem van overbevolking wordt belicht vanuit een economische, voedseltechnische of milieukundige blik. Een nieuwe invalshoek geeft psychologe Rakic die zoekt naar de psychologische redenen waarom het onderwerp zo moeilijk bespreekbaar is. Zo wijst ze op de correcte vaststelling dat er vaak een sociale druk heerst op het krijgen van kinderen. (p.23) Ook leest men een terechte kritiek op een al te optimistische houding tegenover technologische ontwikkelingen wat resulteert in het gekende onderscheid tussen de pijlers *efficiëntie* en *sufficiëntie*. Toch bevat het boek talrijke ideeën waarop kritiek geleverd kan worden. Boscoloog Oldeman (p.31) refereert naar een betwiste studie van Pichon die stelt dat de wereldbevolking in de 3de eeuw na Chr. zo'n drie miljard bedroeg. De bespreking in Gerbrands *Mijn land van veel en vol* (Damon, 2003) is wetenschappelijk correcter. Er wordt ook kort ingegaan op het belangrijke probleem van de vergrijzing, dat vaak wordt aangehaald om het (ernstigere) probleem van de overbevolking niet te hoeven bestrijden. De stelling van de CVTM is dat vergrijzing een zegen is, want de zorg voor bejaarden schept werkgelegenheid en er is nog veel arbeidsreserve aanwezig. Maar toch – en dat aspect wordt onderbelicht – moet erop gewezen worden dat er een belangrijke hervorming van ons economisch bestel nodig is. Men moet radicaal overschakelen van de huidige consumptie- en groeigerichte economie naar een zorggerichte economie. Gerbrands (2003) gaat dieper in op de problematiek (of de zegen) van de

vergrijzing. Verder lezen we enkele tegen de borst stuitende stellingen over ontwikkelings- en noodhulp: “Ons westers schuldgevoel afkopen [...] is in feite een veronachtzaming of zelfs ontkenning van het probleem van overbevolking. [...] onze hulpacties vergroten de kans dat er bij de volgende tsunami over enkele jaren nog meer slachtoffers vallen. [...]” (p.103) De belangrijkste punten van kritiek handelen over migratie, overconsumptie en ‘egoïstisch’ antropocentrisme. Eén van de cruciale eisen van CVTM is een beperking of stopzetting van verdere immigratie, omdat Nederland ‘vol’ is. Zo wordt er soms op een bevestigende wijze verwezen naar Fortuyn als taboedoorbreker. Toch zijn er twee belangrijke bedenkingen bij een restrictief en selectief immigratiebeleid. Ten eerste is er vanuit mondiaal demografisch perspectief geen groot effect van migratie op de globale bevolkingsgroei, want migratie is een zogenaamde ‘zero-sum’: de populatiedruk die op één plaats daalt, stijgt op een andere plaats evenveel. Bovendien kan immigratie ook remmend werken indien immigranten na verloop van tijd gaan integreren, waardoor ze kleinere gezinnen krijgen dan in hun herkomstland gebruikelijk was. Wel moet migratie naar kwetsbare of waardevolle ecosystemen (bijvoorbeeld biologische ‘hot-spots’) worden afgeraden. Ten tweede bestaat er vanuit moreel oogpunt een gevaar voor racisme, onrechtvaardigheid of uitsluiting van zwakkere bevolkingsgroepen. Zo wil Gerbrands economische vluchtelingen geen vluchtelingenstatuut toekennen. Dat botst met een linkse, solidaire houding waar gelijkwaardigheid centraal staat. Als wij naar de stad mogen trekken op zoek naar beter werk, dan mag elke wereldburger dat. Deze discussie houdt ook verband met het begrip ‘illegaal’ (p.53). Een (pasgeboren) autochtoon wordt toch ook nooit ‘illegaal’ genoemd, en krijgt automatisch een verblijfsvergunning.

Een volgend punt van kritiek betreft onze ecologisch onduurzame overconsumptie. Zolang het westen een luxueuzere levensstijl aanhoudt, is er een economische opportuniteit voor miljarden armere mensen om te migreren. Ze hebben dat recht, ook al wordt dat uiteindelijk onhoudbaar. De enige legitieme strategie om migratie te beperken is bijgevolg ontwikkelingssamenwerking gepaard gaand met een daling van de overvloedige welvaart en rijkdom in het westen. Op deze manier worden de basisrechten van elke wereldburger gerespecteerd, terwijl er toch geen situaties gecreëerd worden die onhoudbaar zijn (door massale immigratie) of onrechtvaardig (door een beleid van gesloten grenzen). Hoewel er wel kritiek geleverd wordt op reclame als aanzet tot overconsumptie, wordt het aspect van 'consuminderen' onderbelicht: "Het westen heeft een vermindering van zijn aantal inwoners hard nodig om het gemiddelde consumptieniveau per inwoner toch een beetje te kunnen laten stijgen of minstens te kunnen handhaven." (p.99) Verder vermelden we de egocentrische ondertoon bij vele redeneringen. Zo bespreekt psycholoog

Wessendorp de 'geestelijke' behoeften van mensen en de ervaring dat hun land 'vol' is. Men moet zich inderdaad bezorgd maken om een daling van het welzijn of een stijging van depressies en stress bij mensen in dichtbevolkte streken, maar opnieuw komen de aspecten 'solidariteit met de zwakkere' en 'consuminderen' te weinig aan bod. Ook door het onderliggende antropocentrisme stelt het overbevolkingsprobleem zich des te scherper vanuit een eerder biocentrische visie waar niet-menselijke soorten intrinsiek waardevol zijn.

Ook al doet *Tien miljoen mensen* een poging om 'overbevolking' aan te kaarten, dan bevat het toch bedenkelijke redeneringen over wereldgodsdiensten, ontwikkelingshulp en migratie. Door het migratieprobleem vanuit een 'rechtse' visie te bekijken, zijn er gemiste kansen om het overconsumptieprobleem ernstiger te nemen. Dat laatste werpt dan weer een nieuw licht op het vergrijzingsprobleem in een onrechtvaardig en onduurzaam economisch systeem waar productiegroei zo belangrijk wordt geacht.

Stijn Bruers

Vogels: onze natuur, hun historie

Lemaire, Ton, *Op de vleugels van de ziel: vogels in voorstelling en verbeelding*. Amsterdam, Ambo, 2007, 428 p.

In zijn recentste werk gidst Ton Lemaire ons nogmaals langs de hem vertrouwde paden. Maar zoals elk aandachtig wandelaar weet verschijnen zelfs de meest vertrouwde paden nooit twee keer op dezelfde manier. De invalshoek die Lemaire deze keer kiest is die van de *zoölogie van het zelf*: het idee dat de menselijke identiteit en zelfkennis bemiddeld en deels geconstitueerd wordt door de omgang met dieren. Met

Op de vleugels van de ziel beoogt Lemaire een bijdrage te leveren aan die zoölogie door via een culturele geschiedenis van de menselijke verbeelding van acht bestaande vogels en een handvol imaginaire, een aantal waarheden op het spoor te komen over de menselijke identiteit en de evolutie van het westerse wereldbeeld. Zij die zich willen haasten naar nieuwe filosofische en theoretische vergezichten over de toedracht van de milieucrisis, zullen hierbij op hun honger blijven vooral wanneer ze bekend zijn met de voorgaande publicaties van Lemaire. Zij die de tijd hebben om zich op sleeptouw te laten nemen door de ervaren gids ontdekken in het vertrouwde toch weer een onverwachte rijkdom.